

АЗАМАТТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ. СОТ ӨНДІРІСІ, 1-БӨЛІМ (2)

Англияның азаматтық процесіндегі
сарапшының түсінігі мен рөлі

Дәріс сабағының жоспары

1. Азаматтық процестегі сарапшы ұғымы
2. Сотта сарапшысының рөлі
3. Сарапшылардың есептерін ашу
4. ҚР АПК бойынша сот сараптамасын тағайындау

1. АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСТЕГІ САРАПШЫ ҰҒЫМЫ

Сарапшы — ғылым, техника, өнер саласында немесе өзге де қызмет салаларында арнаулы білімі бар, қойған мәселелер бойынша қорытынды беру үшін іске қатысуға сотпен тартылатын тұлға.

Н.Эндрюс атап өткендей, сарапшылар азаматтық процесте қажет болып табылады. Себебі «бірде-бір судья бәрін білуі мүмкін емес» және «біз судьялардан ғылымның, әр өнердің және әр мамандықтың сырларын білуін талап ете алмаймыз».

Англо-саксондық құқықтық жүйесімен салыстырғанда, романо-германдық жүйе сарапшыны «арнайы білімі» бар тұлға ретінде қарастырмайды. Тек кейбір жағдайларда ғана заң сараптама тағайындау міндетін көздейді. Мысалы, жүйке ауруы немесе ақыл-есінің кемдігі салдарынан іс бойынша азаматты әрекетке қабілетсіз деп тану үшін сот-психиатриялық сараптама тағайындауға міндетті.

Азаматтық сот ісін жүргізу ережелері (бұдан әрі-АСЕ) Тараптар тартылған «сарапшылардың шайқасы» айқын шығындарын жұмсауға ұмтылады. АСЕ қабылданғанға дейін үш мәселе пайда болды.

АСЕ жүйесінде негізгі қағида сарапшының айғақтары тек соттың рұқсатымен ғана іске ұсынылуы мүмкін. Бұл бақылау - істі басқару жөніндегі сот өкілеттігінің қырының бірі.

Сарапшылардың түрлері:

1. Бірыңғай бірге тағайындалған;
2. Тараптар тағайындаған;
3. Соттың алқа билері.

Іс жүзінде, біз екі деңгейлі құрылым қалай пайда болғанын көреміз:

1. Бірыңғай бірлесіп тағайындалған сарапшы:
  - салыстырмалы түрде аз жағдайларда тартылады;
  - ірі жағдайларда тек болмашы мәселелер бойынша тартылады.
2. Тараптың тағайындаған сарапшысы:
  - сұрақтардың күрделілігі немесе талап мөлшері бәсекелес, сараптамалық пікірлердің жарыстығын ақтайтын азаматтық даулардың жоғары қабатында тартылады.

2. СОТТА САРАПШЫСЫНЫҢ РӨЛІ

Азаматтық процестегі барлық сарапшылар «өз құзыретіне жататын мәселелер бойынша сотқа көмек көрсетуге» міндетті.

Сотта сарапшының бірқатар іс-әрекеттері:

- сарапшылар пікірін тәуелсіз түрде білдіруі тиіс;
- сарапшылар тараптардың қолжаулығы болмауы тиіс;
- сарапшылар қырсықпауы тиіс;
- сарапшылар өз наным-сенімдерінен артық сенімде болмауы тиіс.

Сарапшыға «соттың квазимемлекеттік тұлғасы» мәртебесі берілді, ол егер оның қорытындысы дұрыс емес немесе өзінің міндеттерімен ұқыпсыздық немесе өрескел елемеу салдарынан асып кеткен болса, екінші тараптың шығындарына ақы төлеуге мәжбүрленуі мүмкін.

Сарапшы сотқа «сарапшы ретінде, оның міндеттерін орындауға көмектесетін нұсқаулар туралы» жазбаша сұрау бере алады. Бұл норма сарапшыларды куәлардың неғұрлым жоғары санатына жатқызады.

Сарапшы өз есебінде айрықша «сенімділік туралы мәлімдемеге» қол қоюы тиіс: «Мен осы есепте көрсетілген қандай фактілер мен деректер менің өз білімдеріме жататынын, ал қайсысы жоқ екенін көрсеткенімді растаймын. Менің білімдеріме қатысты фактілер мен деректер дұрыс деп санаймын.

Мен жасаған қорытындылар олар қатысты мәселелер бойынша менің шынайы және толық кәсіби қорытындыларым болып табылады».

Жетекші монографияда осы тақырып бойынша сарапшылар көрсеткіштерінің төрт санаты ерекшеленеді, бірақ сарапшы бірнеше санаттарға қатысты айғақтар бере алады.

Азаматтық процесс жөніндегі Кеңестің (сарапшылар туралы) хаттамасында сарапшылардың келесі қабілеттері болуы тиіс екендігі көрсетіледі:

- факт және пікір мәселелерін қарастыру;
- дауға қатысты елеулі фактілерді қарастыру;
- факт және пікір мәселелерін бөліп және араластырмай қарастыру.

Сараптама: өткен, қазіргі және болашақ оқиғаларға, әлеуметтік қабылдау жағдайына немесе мәселелеріне шоғырлануы мүмкін («бұл контексте кәсіби тұрғыдан не қолайлы?»).

Сараптамаға байланысты мәселелер бойынша түпкілікті шешімді сот қабылдайды. Лорд-судья Брук жақында «біздің елде сарапшының істі қараған жағдайлар кездеспейді, ал судьяның істі қарағаны жиі кездеседі» деген сөзді мақұлдады. Бұл пікір екі өзара байланысты ойды білдіреді:

(i) сарапшылар қателесуі мүмкін;

(ii) судья соңғы инстанция болып табылады; ол басқа адамдарға фактілерді жинау және бағалау жөніндегі өз өкілеттігін беруге тиіс емес; сарапшыға түпкілікті шешім қабылдау құқығын беру «сарапшының судьяның конституциялық функциясын узурпациялауын» білдіреді..

Сот:

- бір сарапшының айғақтарына қарағанда екіншісінің айғақтарын артық көруге;
- тараптар бірлесіп тағайындаған бірыңғай сарапшының қорытындысына сәйкес әрекет етпеуі себебін көрсетуі тиіс.

Бірақ сот артық сөз айтуға міндетті емес, өз түсініктемесін ол егжей-тегжейлі берілмеуге тиіс. Мұндай себептерді көрсету қажет, бірақ судья дәлелдеу ауыртпалығына оңай сілтеме жасау арқылы тұйықтан шықпауы тиіс.

Мұндай тәсіл ақталған себептер бойынша ұсынылады:

- судьялар шиеленіскен және техникалық мәселелер бойынша егжей-тегжейлі негіздемені ұсынады деп күту негізсіз болып табылады;
- судьяның сарапшылардың біріне беретін артықшылық «әсерлі» біліммен бекітілген.

3. САРАПШЫНЫҢ ЕСЕПТЕРІН АШУ

Егер сот өзгеше көрсетпесе, сарапшылардың айғақтары жазбаша есептер нысанында ұсынылуы тиіс.

Сарапшының есебін ашпай, тараптың:

- есепті сот талқылауында пайдалануға құқығы жоқ;
- ауызша түрде айғақтар беру үшін сарапшыны шақыруға құқығы жоқ.

Сарапшы міндетті:

- есепте өзінің біліктілігін көрсетуге;
- өз білім саласының шегінен шықпауға;
- есеп жасау кезінде сарапшы пайдаланған кез келген әдебиет және өзге материалдар туралы деректерді ұсынуға;
- әртүрлі пікірлерді қысқаша көрсетуге және өз пікірін негіздеуге;
- егер сарапшы жорамал берместен қорытынды жасай алмаса, бұл жорамалдарды көрсетуге.

Сарапшының есебі келесілерге міндетті болып табылады:

- сарапшының сот алдындағы өз міндеттерін түсінетіні және оларды орындағаны туралы мәлімдемені қамтуға тиіс.
- оның есебі пікір мәселелеріне де, фактілік мәселелеріне де қатысты болуы мүмкін болғандықтан, ережелерде арнайы «сенімділік туралы мәлімдеме» көзделген: «Мен осы есепте көрсетілген қандай

Кітап: Азаматтық іс жүргізу. Сот өндірісі, 1-бөлім (2)

Дәріс: Англияның азаматтық процесіндегі сарапшының түсінігі мен рөлі

Дәріс авторы: Сағынғали Айдарбаев

фактілер мен деректер менің өз білімдеріме жататынын, ал қандай жоқ екенін көрсеткенімді растаймын. Менің білімдеріме қатысты фактілер мен деректер дұрыс деп санаймын. Мен шығарған қорытындылар олар қатысты мәселелер бойынша менің шынайы және толық кәсіби қорытындыларым болып табылады».

Сарапшыларды:

- есептің кез келген бөлігіне түзетулер енгізуді өтінуге (және олар өздері де түзете алмайды).
- егер осылайша олардың шынайы пікірі бұрмаланатын болса, оны толықтыруға немесе оған өзгерістер енгізуге болмайды.

Сарапшыларға:

1. Есепке өзгерістер енгізу;
2. Қамтамасыз ету үшін:

- дәлдікпен;
- қайшылықсыз етіп;
- толықтырып;
- қойылған сұрақтарға сәйкес етіп есепті толықтыруға ұсынылуы мүмкін.

Сот бұйрығы тараптардың есептерді бір мезгілде немесе дәйекті түрде ашуын ұйғаруы мүмкін. Тек «сарапшының әдейі айғақтары» ашылады.

Ашу туралы талап:

1. «Сарапшының айғақтарына енгізілуі немесе енгізілмеуі мүмкін есептердің неғұрлым ерте және артықшылықтармен қорғалған жобаларына».
2. Нысан бойынша түпкілікті есеп «ішінара немесе толық емес құжат» болып табылатын жағдайларды қоспағанда таралады.

Тараптар басқа тараптың куәгері-сарапшысына немесе бірыңғай бірлесіп тағайындалған сарапшыға жазбаша нысанда сұрақтар қоя алады. Жауаптар негізгі есептің бөлігі болып табылады. Сарапшының есебінде есеп жасауға негіз болған барлық елеулі нұсқаулар баяндалуы тиіс. Нұсқаулар оған консультация беруге негіз болатын нұсқау берген Тарап берген материалдарды қамтиды.

Сарапшы үшін бұл нұсқауларды қысқаша баяндауы жеткілікті. Сарапшының жалғыз міндеттемесі «маңызды нұсқауларды» көрсету болып табылады. Бұған сарапшыға ұсынылған және «бастапқы фактілер» қамтылған қысқаша жазбаша шолу жасалған материалдар жатпайды.

4. ҚР АПК БОЙЫНША СОТ САРАПТАМАСЫН ТАҒАЙЫНДАУ

ҚР АПК 82-бабы «Сот сараптамасын тағайындау» мәселесіне арналған. Бұл бапқа сәйкес:

1. Сот сараптамасы іс үшін маңызы бар мән-жайлар сарапшы арнайы ғылыми білімдер негізінде жүргізетін оның объектілерін зерттеу нәтижесінде анықталуы мүмкін жағдайларда тағайындалады. Азаматтық сот ісін жүргізуге қатысатын өзге де адамдардың мұндай білімінің болуы сотты тиісті жағдайларда сараптама тағайындау қажеттігінен босатпайды.

2. Істе ревизиялар, тексерулер актілерінің, ведомстволық инспекциялар қорытындыларының, сондай-ақ мамандардың жазбаша консультацияларының, бағалаушылар есептерінің болуы сарапшының қорытындысын ауыстырмайды және сол мәселелер бойынша сот сараптамасын тағайындау мүмкіндігін жоққа шығармайды.

3. Сот сараптамасын сот тараптың өтінішхаты бойынша немесе өз бастамасы бойынша тағайындайды.

4. Тараптың және іске қатысатын басқа да тұлғалардың жазбаша дәлелдеменің бұрмалануы туралы арызды бойынша сот тиісті сараптама тағайындауға құқылы.

5. Сарапшы ретінде арнайы ғылыми білімі бар іске мүдделі емес адам шақырылуы мүмкін. Сот сараптамасын жүргізу:

- сот сараптамасы органдарының қызметкерлеріне;
- лицензия негізінде сот-сараптама қызметімен айналысатын жеке тұлғаларға;
- «Сот-сараптама қызметі туралы» Қазақстан Республикасы Заңының талаптарына сәйкес арнайы ғылыми білімді иеленген өзге де адамдарға біржолғы тәртіппен тапсырылуы мүмкін.

6. Іске қатысатын адамдар соттан сот сараптамасы ісін жүргізуді қажетті арнайы ғылыми білімі бар нақты адамға тапсыру туралы сұрай алады.

Соттың біржолғы тәртіппен сараптама жүргізу тапсырылған адамды шақырту туралы талабы көрсетілген адам жұмыс істейтін ұйымның басшысы үшін міндетті.

7. Іске қатысатын әрбір тұлға сарапшының алдына қойылуға тиіс сұрақтарды сотқа ұсынуға құқылы. Сарапшы қорытынды беруге тиіс сұрақтардың түпкілікті шеңберін сот айқындайды. Сот ұсынылған сұрақтарды қабылдамауды сот сараптамасын тағайындау туралы ұйғарымда уәждеуге міндетті.

8. Егер тарап сараптама жүргізуге қатысудан жалтарса немесе оны өткізуге кедергі келтірсе (сараптамаға келмесе, сарапшыларға зерттеу үшін қажетті материалдарды бермесе, сотқа беру мүмкін емес немесе қиындық келтіретін, өзіне тиесілі объектілерді зерттеуге мүмкіндік бермесе), ал істің мән-жайлары бойынша осы тараптың қатысуынсыз сараптама жүргізу мүмкін болмаса, сот қай тараптың сараптамадан жалтарғанына қарай, анықтау үшін сараптама тағайындалған фактіні анықталған немесе жоққа шығарылған деп тануға құқылы.

9. Сот сараптама тағайындау туралы ұйғарым шығарады, сарапшыға осы Кодекстің 91-бабында көзделген құқықтары мен міндеттерін түсіндіреді және көрінеу жалған қорытынды бергені үшін қылмыстық жауаптылық туралы ескертеді.

Сот сараптамасын тағайындау туралы ұйғарымда соттың атауы; сараптаманы тағайындау уақыты, орны; қаралатын іс бойынша тараптардың атауы; сараптаманың түрі; сараптама тағайындау үшін негіздер; сарапшылар алдына қойылған мәселелер; іс материалдары мен сараптамаға жіберілетін объектілер және олардың шығу тегі туралы ақпарат, объектілерді толық немесе ішінара жою, зерттеу барысында олардың сыртқы түрін немесе негізгі қасиеттерін өзгерту мүмкіндігіне рұқсат; сот сараптамасы органының атауы және (немесе) біржолғы тәртіппен сот сараптамасын жүргізу тапсырылған адамның тегі; оны жүргізу үшін ақы төлеуді жүргізуге тиіс тараптың атауы көрсетіледі. Соттың сот сараптамасын тағайындау туралы ұйғарымы ол жіберілген және өз құзыретіне кіретін органдардың немесе адамдардың орындауы үшін міндетті.

Сараптама «Сот-сараптама қызметі туралы» 2017 жылғы 10 ақпандағы Қазақстан Республикасының Заңында белгіленген мерзімдерде жүргізіледі. Сараптама тағайындау туралы ұйғарым шағым жасауға, прокурордың өтінішхаты бойынша қайта қарауға жатпайды. Ұйғарыммен келіспеу туралы дәлелдер апелляциялық шағымға, прокурордың өтінішхатына енгізілуі мүмкін.

Пайдаланылған және ұсынылатын әдебиеттер

1. Эндрюс Н. Система гражданского процесса Англии: судебное разбирательство, медиация и арбитраж / пер. с англ.; под ред. Р.М. Ходыкина; Кембриджский ун-т. – М.: Инфотропик Медиа, 2012. – 544 с.
2. Здрок О.Н. Гражданский процесс зарубежных стран. Курс лекций: Учебное пособие. – Мн.: БГУ, 2004. – 147 с.
3. Кудрявцева Е.В. Современная реформа английского гражданского процесса: дисс. ... д.ю.н.: 12.00.15. – М., 2008. - 346 с.